

УДК 378.4-045.73:335.01+005.332.4(477)(4)

Тарасенко Ірина Олексіївна

доктор економічних наук, професор

Київський національний університет технологій та дизайну

Тарасенко Ирина Алексеевна

доктор экономических наук, профессор

Киевский национальный университет технологий и дизайна

Tarasenko Iryna

Doctor of Economics, Professor

Kyiv National University of Technologies and Design

Тарасенко Олексій Сергійович

кандидат економічних наук

Київський національний університет технологій та дизайну

Тарасенко Алексей Сергеевич

кандидат экономических наук

Киевский национальный университет технологий и дизайна

Tarasenko Oleksiy

PhD in Economics

Kyiv National University of Technologies and Design

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-8-8218

КОНВЕРГЕНЦІЯ З ЄВРОПЕЙСЬКОЮ ОСВІТНЬОЮ СИСТЕМОЮ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ В ПОВОЄННОМУ ПЕРІОДІ

CONVERGENCE WITH THE EUROPEAN EDUCATION SYSTEM WITHIN THE CONTEXT OF ENSURING THE COMPETITIVENESS OF UKRAINIAN UNIVERSITIES IN THE POST-WAR PERIOD

Анотація. Обґрунтовано актуальність проблематики забезпечення конкурентоспроможності закладів вищої освіти України в умовах військової агресії та післявоєнному періоді. Встановлено, що в умовах глобальних викликів і особливо військової агресії з боку РФ, потребується зміна вектору розвитку системи вищої освіти задля збереження конкурентоспроможності українських закладів вищої освіти.

Метою статті є дослідження наслідків військової агресії з боку РФ для розвитку системи вищої освіти України в умовах війни; оцінка переваг і ризиків конвергенції університетів України з європейською освітньою системою через призму конкурентоспроможності та національної безпеки. Надано аналіз тенденцій, які склалися в українській системі вищої освіти, та проблем, які особливо загострилися під впливом війни. Крім руйнувань внаслідок військових дій РФ на території України, однією з найбільших загроз стала міграція молоді та втрата українськими університетами значної кількості абітурієнтів, студентів та викладачів, які є найбільш перспективною складовою людського капіталу країни. Втрата людського капіталу набуває характеристик загроз для національної безпеки та потребує від держави розробки відповідної політики. Зроблено висновок, що реформування системи вищої освіти України повинно відбуватися з урахуванням нових для закладів вищої освіти реалій функціонування в умовах військової агресії та глобальних потрясінь. Обґрунтовано, що в умовах європейської інтеграції конвергенція університетів України з європейською освітньою системою є одним із способів подолання наслідків військової агресії РФ з урахуванням цілей забезпечення конкурентоспроможності ЗВО України та їх післявоєнного відновлення і розвитку.

Ключові слова: освітня конвергенція, євроінтеграція, національна безпека, система вищої освіти, конкурентоспроможність, військова агресія.

Summary. *The relevance of ensuring the competitiveness of institutions of higher education in Ukraine in the conditions of military aggression and in the post-war period has been substantiated. It has been established that in the conditions of global challenges and especially military aggression by the Russian Federation, a change in the vector of development of the higher education system is needed in order to preserve the competitiveness of Ukrainian institutions of higher education.*

The purpose of the article is to study the consequences of military aggression on the part of the Russian Federation for the development of the higher education system of Ukraine in the conditions of war; assessment of the benefits and risks of convergence of Ukrainian universities with the European educational system through the prism of competitiveness and national security. The article presents an analysis of the trends that have developed in the Ukrainian system of higher education and the problems that have become particularly acute under the influence of the war. In addition to the destruction caused by the military actions of the Russian Federation on the territory of Ukraine, one of the biggest threats was the migration of young people and the loss by Ukrainian universities of a significant number of applicants, students and teachers, who are the most promising component of the country's human capital. The loss of human capital takes on the characteristics of threats to national security and requires the state to develop an appropriate policy. It has been concluded that the reform of the higher education system in Ukraine should take place considering the new realities of functioning in the conditions of military aggression and global upheavals for institutions of higher education. It has been substantiated that in the context of European integration, the convergence of Ukrainian universities with the European educational system is one of the ways to overcome the consequences of the military aggression on the part of the Russian Federation, considering the goals of ensuring the competitiveness of Ukrainian institutions of higher education and their post-war restoration and development.

Key words: *educational convergence, European integration, national security, higher education system, competitiveness, military aggression.*

Постановка проблеми. Враховуючи обраний Україною курс на євроінтеграцію та проблеми, які постали перед закладами вищої освіти (ЗВО) України в умовах військової агресії, найважливішими завданнями слід вважати — забезпечення конкурентоспроможності системи вищої освіти (СВО), збереження її потенціалу в умовах викликів глобалізації та євроінтеграційних процесів, одночасно враховуючи цілі та завдання післявоєнного відновлення і розвитку. Протягом останніх років кардинально змінилися умови функціонування ЗВО України, що стало наслідком поглиблення глобальних та національних проблем, серед яких — пандемія COVID 19 та, особливо, військова агресія з боку РФ.

В концепціях управління вищою освітою до недавнього часу не враховувався вплив на умови функціонування закладів вищої освіти військових дій та зумовлених ними гуманітарних, демографічних та інших наслідків. Процес конвергенції в освітній сфері розглядався з позицій конвергентності освітніх процесів, а не можливої взаємодії між університетами європейських країн та України, яка зазнала впливу повномасштабної військової агресії з боку РФ. Це зумовлює необхідність визначення вектору розвитку СВО з урахуванням можливостей конвергенції українських та європейських університетів в умовах інтеграції до ЄОП при одночасному вирішенні завдань щодо забезпечення конкурентоспроможності, збереження можливості функціонування національної СВО в умовах військової агресії та її розвитку в періо-

ді післявоєнного відновлення. Зазначене визначає актуальність дослідження, обумовлює необхідність визначення пріоритетів розвитку СВО та розробки комплексу антикризових заходів з урахуванням цілей національної безпеки України в умовах військової агресії та у післявоєнному періоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виклики сучасного етапу розвитку України, зокрема військова агресія з боку РФ, а перед цим — пандемія COVID 19, вимагають значних змін в технологіях та організації функціонування освітніх систем на усіх рівнях: локальному, регіональному, національному та глобальному. Одним із способів вирішення зумовлених цими викликами завдань вважаємо пошук способів реалізації принципів конвергенції університетів України з європейською освітньою системою при збереженні конкурентоспроможності та потенціалу СВО України в умовах успішної інтеграції в європейський освітній простір (ЄОП).

В [1–3] надано визначення стратегічних пріоритетів розвитку освіти із врахуванням досвіду країн Європейського Союзу та обґрунтовано основні напрями підвищення економічного потенціалу ЗВО, серед яких: інноваційний розвиток та імплементація маркетингових технологій в систему управління університетами, застосування освітніх стандартів Європейського союзу з урахуванням євроінтеграційних та глобалізаційних процесів в цілому. Питання інтеграції України до Європейського освітнього та дослідницького

простору, можливості, загрози та небезпеки, які є результатом інтеграційних та глобалізаційних процесів, пріоритетні напрями державної політики щодо розвитку вищої освіти та забезпечення її конкурентоспроможності, стратегічні завдання щодо реформування вищої освіти в Україні, розкрито в [4]. В [5] проаналізовано напрями європейської освітньої інтеграції, спільність та відмінності в розвитку педагогічних систем різних Європейських країн (Франції, Німеччини, Іспанії, Великобританії), відзначено переваги цього процесу для розвитку європейського освітнього простору. В [6] конвергентність освітніх процесів визначено як стабілізаційний чинник сприяння відбору оптимальних компонентів, перевірених у процесі тривалої освітньої практики. Відзначено, що конвергенція освітньої політики є похідною від економічної та соціальної політики; описано особливості інноваційних методологічних досліджень конвергентності освітніх процесів.

Метою статті є дослідження наслідків військової агресії з боку РФ для розвитку системи вищої освіти України; оцінка переваг і ризиків конвергенції університетів України з європейською освітньою системою через призму конкурентоспроможності та національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. В умовах посилення глобалізаційних процесів, в тому числі пандемії COVID 19 та нового для України виклику — військової агресії з боку РФ, перспективи розвитку системи вищої освіти залежать не лише від рівня економічного потенціалу країни, але й можливостей та переваг євроінтеграційного курсу, одним із проявів якого можна вважати взаємодію українських ЗВО з європейськими університетами з метою досягнення спільних цілей. Зважаючи на переваги, які надає інтеграція українській СВО в європейський освітній простір, в той же час слід враховувати і ризики такої взаємодії, серед яких: «відтік мізків» — молоді та науково-педагогічних працівників та, як наслідок, втрата людського капіталу країни [7, с. 10]. В умовах війни ці ризики ще більше загострилися і набули характеру реальних загроз. Одним із індикаторів цього є значне скорочення вступників до українських ЗВО у 2022 році [8]. Отже, на сучасному етапі важливим завданням для української СВО є збереження конкурентоспроможності ЗВО, враховуючи особливості функціонування в умовах військової агресії та цілі післявоєнного відновлення України.

В процесі попередніх досліджень встановлено, що на конкурентоспроможність та економічну безпеку (ЕБ) ЗВО України в довоєнному періоді

впливали такі основні умови та чинники: рівень матеріально-технічного забезпечення; фінансовий та кадровий потенціал; ефективність управління ЗВО; рівень впровадження в освітній процес цифрових технологій та рівень використання інформаційних технологій і ресурсів; науково-технічні розробки та інноваційна активність ЗВО, інші чинники [9–11].

Слід зазначити, що ситуація в українській вищій освіті, що в останні роки перебувала у стані реформування, ускладнилася глобальними викликами, зокрема пандемією COVID-19, а у 2022 році — військовою агресією з боку РФ, яка докорінно змінила умови функціонування усіх галузей і сфер національної економіки та суспільства. За таких умов процес реформування СВО повинен відбуватися з урахуванням нових для освітніх закладів України реалій функціонування в умовах військової агресії та глобальних потрясінь. Наслідком військової агресії стала втрата економічного потенціалу ЗВО через завдані руйнування, відтік студентів та науково-педагогічних працівників за кордон, в більшості — не за програмами академічної мобільності. Так, дані, наведені в [12; 13], свідчать, що від бомбардувань та обстрілів постраждало 1748 закладів освіти, при цьому 144 з них зруйновано повністю; змінили місце свого розташування 34 заклади вищої освіти, 42 заклади фахової передвищої освіти (коледжі) і 65 відокремлених структурних підрозділів. Щотижня кількість ЗВО, які зазнали руйнувань та втрат внаслідок військових дій неупинно зростає. Це неминуче позначилося на ефективності функціонування СВО та рівні національної безпеки країни через загрозу національним інтересам щодо збереження та примноження людського капіталу як чинника прогресивного демократичного розвитку країни (стаття 1, пп. 9 та 10 Закону України «Про національну безпеку України» [14]). Зазначене свідчить про необхідність розробки державної політики у сфері вищої освіти щодо вирішення проблем, які наразі особливо загострилися, через призму національних інтересів та національної безпеки.

Зумовлена військовою агресією з боку РФ міграція молоді різного віку спричинила відтік абітурієнтів і студентів та призвела до втрат контингенту українськими університетами, частину якого відновити не вдасться. За статистичними даними, які наведено в [15], зазначається: «За офіційними даними на 20 червня держкордон на виїзд з України перетнуло 5,4 млн. осіб, з них 4,8 млн. — наші співвітчизники. Серед них за деякими даними вивезено з під бомбувань 2 млн. українських дітей».

Інше джерело надає такі дані про виїзд за кордон українців внаслідок військової агресії: «За даними ООН, якщо в березні 2022 року було 3,2 мільйона людино-перетинів кордону за межі України і 0,4 мільйона перетинів в Україну, то в червні за кордон було здійснено вже тільки 1,5 мільйона людино-перетинів, а в Україну — 0,8 мільйона перетинів» [16]. Щодо наслідків військової агресії з боку РФ на ситуацію у сфері освіти наводяться дані [17–19]: «... з усього дитячого населення України більше ніж половина — 4,3 млн. дітей з 7,5 млн. загалом — вимушені були покинути свої домівки. На початок травня, за даними було встановлено, що за кордон виїхало більш ніж 23 тис. педагогічних працівників і понад 600 тис. учнів». І хоча ці дані не є точними, зазначене дозволяє дійти розуміння, що відтік молоді і ризик її неповернення в Україну свідчить про втрату людського капіталу. Отже, дану тенденцію слід розглядати через призму національної безпеки.

Необхідно зазначити, що освітня міграція молоді існувала і в мирний час, але у зв'язку з розв'язаною Російською Федерацією у 2022 році військовою агресією до переліку чинників освітньої міграції слід додати велику кількість біженців, які виїхали з України, тікаючи від війни.

До причин, які спонукають молодь виїжджати за кордон і які існували в довоєнному періоді, також слід віднести проблеми із працевлаштуванням за фахом, що стало наслідком відсутності балансу між попитом і пропозицією на окремих спеціальностях на ринку праці. В [17] зазначається, що негативною стороною масовості вищої освіти, яка характерна для України, стало «знецінення отримуваних кваліфікацій». Така ситуація, яка особливо загострилася в умовах скорочення ринку праці під впливом військових дій на території України, потребує розробки відповідних заходів як з боку держави, так і МОН України. Так, до важливих завдань сьогодення слід віднести розробку державної міграційної політики, спрямованої на повернення українських мігрантів з-за кордону після завершення військових дій, а з боку МОН України відповідних програм, орієнтованих мотивувати молодих людей до продовження освіти в українських ЗВО. Останнє стає можливим завдяки використанню новітніх цифрових платформ та технологій дистанційного навчання для тих студентів, які виїхали з країни або переїхали в інші регіони, надаючи в такий спосіб можливість продовження навчання, з наступним їх поверненням до своїх ЗВО після завершення військових дій на території України.

З огляду на це, актуальності набуває завдання адаптації системи управління вищою освітою до функціонування в умовах військової агресії та інших глобальних викликів. Можливою формою існування та збереження потенціалу української системи вищої освіти вважаємо взаємодію українських і європейських університетів задля досягнення спільних цілей та з урахуванням інтересів усіх сторін. Передумовою для цього є обраний Україною курс на євроінтеграцію, зроблені у цьому напрямі кроки і здійснювані реформи, а також надання Україні статусу кандидата в члени ЄС, що відкриває нові можливості для відновлення в післявоєнному періоді та розвитку усіх галузей економіки.

В Законі України «Про вищу освіту» закладено основи державної політики щодо міжнародного співробітництва у сфері вищої освіти [21]: так, в статті 74 визначено, що «державна з метою гармонізації законодавчих та інших нормативно-правових актів України у сфері вищої освіти та імплементації найважливіших положень міжнародних документів підтверджує пріоритетність норм міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України». В статті 75 визначено основні напрями міжнародного співробітництва у сфері освіти, які відповідно до положень цієї статті повинні здійснюватися за договорами про співробітництво шляхом встановлення прямих зв'язків «... з закладами вищої освіти, науковими установами та підприємствами іноземних держав, міжнародними організаціями, фондами тощо» [21]. При цьому має місце ситуація, коли надаючи допомогу українським біженцям, які виїхали з України внаслідок військових дій з боку РФ, приймаючи країни надавали допомогу поза існуючими договорами про таке співробітництво на досить привабливих для українських студентів умовах. Наслідком цього стало скорочення контингенту українських ЗВО у зв'язку з переведенням студентів для продовження навчання в зарубіжних університетах. Крім того, відчутними стали втрати ЗВО України через вимушений відтік іноземних студентів, які навчалися в Україні на основі договорів з іноземними юридичними та фізичними особами.

Важливим принципом як міжнародного співробітництва ЗВО, так і зовнішньоекономічної діяльності є дотримання нормативно-правових актів України та договірна основа такої співпраці [21]. В умовах війни ці питання набули частково стихійного характеру, що викликано значним потоком вимушених мігрантів, які виїхали за межі України в пошуках більш безпечних умов.

Оскільки СВО та ЗВО як її елементи належать до соціально-економічних систем, то для них характерні всі переваги і ризики реалізації конвергентних процесів у транскордонному просторі між Україною та Європейським Союзом, зокрема безпекові виклики європейської інтеграції, про які зазначається в [22, с. 1].

Встановлено, що в умовах військової агресії конвергенція українських ЗВО з європейською освітньою системою (ЄОС) забезпечить можливість функціонування СВО та її розвиток в періоді післявоєнного відновлення. Для вироблення адекватної стратегії, яка дозволить знизити можливі ризики та віднайти оптимальні шляхи подальшого розвитку СВО України, необхідно здійснити аналіз можливостей і загроз конвергенції ЗВО України з європейськими університетами за умови забезпечення КС національних ЗВО і збереження їх потенціалу. При цьому слід зазначити, що глибина освітньої конвергенції залежить від множини чинників, які по різному проявляються в умовах військової агресії, враховуючи існуючі виклики європейської інтеграції, а також відмінності та схожості у побудові освітніх систем України та окремих європейських країн.

Досліджуючи поняття дивергенції та конвергенції Ахновська І. О. зазначає, що «... в процесі євроінтеграції педагогічних систем в єдиний освітнянський простір важливим є конвергентний аналіз цих систем» [23, с. 16]. При цьому науковець підкреслює необхідність визначення спільного, враховуючи наявні відмінності [23, с. 16–17]. До таких спільних рис освітніх систем різних країн світу в праці [23, с. 17] запропоновано віднести: освітні цінності, моделі управління освітою та концепції в освіті (безперервної та інтегрованої освіти); сприйняття освіти з позицій інвестицій у майбутнє; структурні зміни в освіті як інструмент об'єднання країн; з позицій існування різних типів дидактичної диференціації. Слід зазначити, що підґрунтям для конвергенції українських університетів з європейськими в умовах військової агресії стали «... процеси глобалізації, європейської інтеграції та інформаційної революції, які зумовили трансформаційні зрушення в національній системі освіти, наближення до Болонського процесу» [6, с. 47].

В процесі дослідження в освіті σ -конвергенції вчені використовують апарат статистичних показників (варіації, концентрації, ентропії), β -конвергенції з використанням апарату економетрії [23; 24]. Проте, для аналізу різних аспектів освітньої конвергенції потребується розробка

системи кількісних і якісних показників задля забезпечення комплексності оцінювання якості взаємодії університетів України з ЄОС, враховуючи вплив військової агресії та процес освітньої інтеграції з ЄС. Прикладом такої взаємодії ЗВО України з іноземними університетами є взаємодія за напрямками: академічні обміни, академічна мобільність, фахова практика та стажування за кордоном, міжнародні наукові та освітні проекти, які відкривають додаткові можливості у сфері освіти і науки на засадах посилення співпраці з міжнародними партнерами. Важливим завданням при реалізації окремих форм такої взаємодії є збереження конкурентоспроможності та потенціалу ЗВО, що потребує розробки відповідних заходів як на рівні окремих закладів вищої освіти, так і МОН України.

Ахновською І. О. зазначає, що на тлі прагнення до універсальності та стандартизації в освіті, які, в тому числі, закладено принципами Болонського процесу, «... універсальність можлива тоді, коли будуть знайдені деякі інваріанти в освіті» [23, с. 15]. Необхідно погодитись, що наявність цих інваріантів є основою конкурентних переваг ЗВО, які і дозволяють забезпечити конкурентоспроможність в умовах євроінтеграції, процес якої прискорився через вплив військової агресії з боку РФ, що спричинило вимушену міграцію молоді до більш безпечних країн.

На рис. 1 узагальнено чинники та визначено передумови для конвергенції українських та європейських університетів з урахуванням наслідків військової агресії з боку РФ України. Так, зокрема визначено чинники, які зумовлюють необхідність та визначають можливість конвергенції українських та зарубіжних університетів з виокремленням:

- 1) передумов та спільних ознак освітніх систем, які визначають потенційну можливість для конвергенції університетів різних країн;
- 2) соціально-економічних та політичних умов функціонування ЗВО України в умовах військової агресії та в післявоєнному періоді.

Крім передумов для конвергенції ЗВО України з зарубіжними університетами визначено елементи забезпечення конкурентоспроможності та безпеки СВО України як складової національної безпеки, основними з яких є: удосконалення державної політики з орієнтацією на збереження СВО як пріоритетної сфери, підтримку її конкурентоспроможності в умовах військової агресії та створення умов для відновлення в післявоєнному періоді; інваріантність освітніх програм як основа

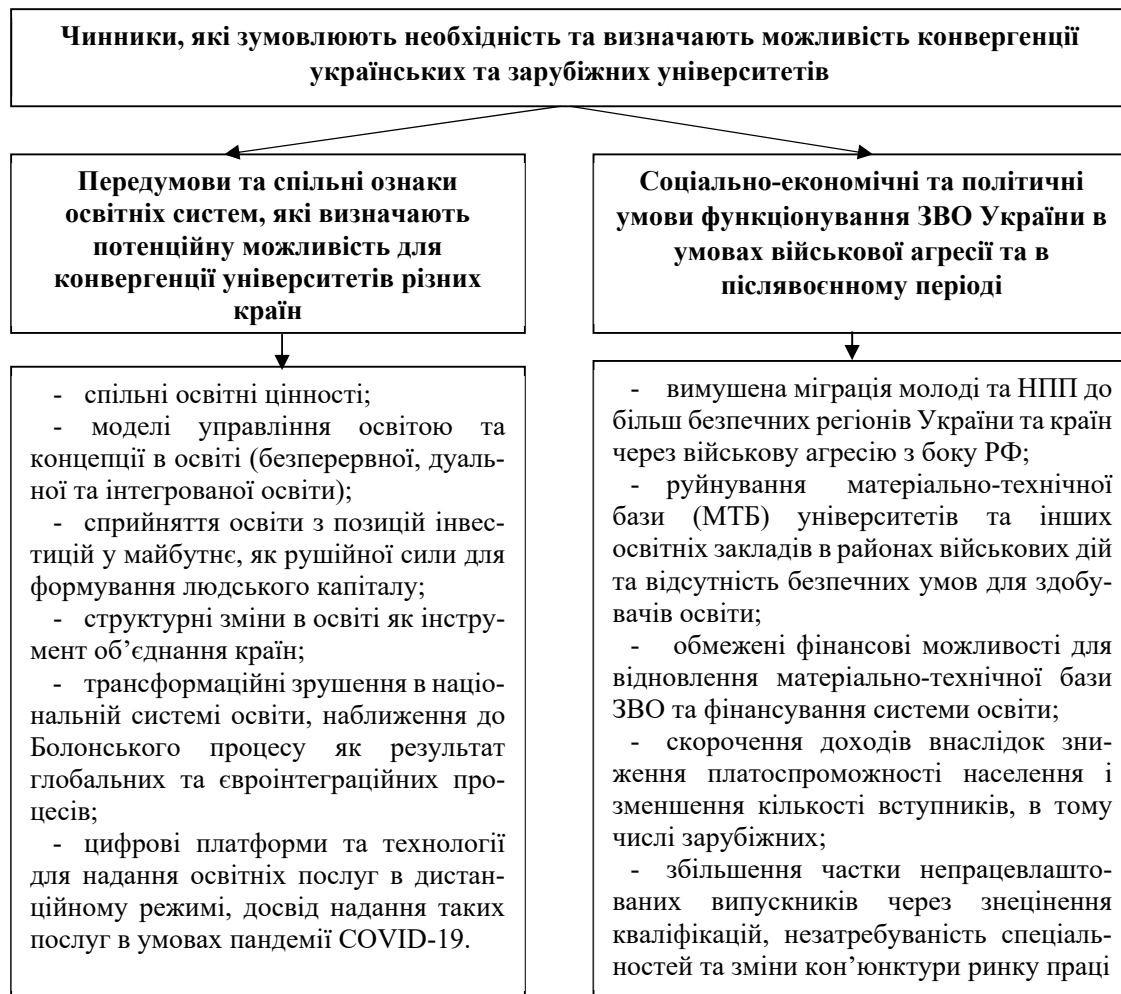

Рис. 1. Передумови для конвергенції українських та зарубіжних університетів в координатах військової агресії з боку РФ та реалізації цілей післявоєнного відновлення

Джерело: розроблено авторами на основі опрацювання [9–11; 17; 20; 21; 23–24]

конкурентних переваг українських ЗВО; розвиток в країні демократичних інститутів з урахуванням потреб різних категорій громадян, в тому числі вимушених переселенців та мігрантів з метою стримування зовнішньої міграції; розробка державної міграційної політики, спрямованої на повернення українських мігрантів з-за кордону після завершення військових дій; розробка МОН України комплексу заходів, спрямованих мотивувати молодь до продовження освіти та повернення на навчання до українських ЗВО після завершення військових дій; соціальні гарантії громадянам, які змушені мігрувати до більш безпечних регіонів, забезпечення можливості для продовження освіти; інтернаціоналізація освіти та її інтеграція в європейський і світовий освітній простір, співпраця у освітній сфері на міжнародному рівні; запровадження сучасних технологій та мето-

дів навчання, впровадження освітніх інновацій, інформаційних технологій тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного дослідження встановлено, що задля досягнення цілей післявоєнного відновлення з урахуванням особливостей процесу інтеграції до ЄОП, при розробці комплексу заходів щодо розвитку СВО доцільно враховувати можливості нових форм взаємодії між університетами України та ЄС за умови забезпечення конкурентоспроможності національних ЗВО. Основними напрямками посилення конкурентоспроможності національних ЗВО слід вважати: підвищення рівня їх наукової та інноваційної діяльності, якості освітніх послуг та престижності освіти, удосконалення системи менеджменту, імплементацію в систему управління ЗВО підсистем управління конкурентоспроможністю та ризик менеджменту.

Література

1. Joel I. Klein, Condoleezza Rice, Julia C. Levy. U.S. Education Reform and National Security. New York: Council on Foreign Relations Press. March 2012. 120 p.
2. Duřova Spiřakova E., Gontkovicova B., & Hajduova Z. Education from the Perspective of the Europe 2020 Strategy: the Case of Southern Countries of the European Union. *Economics & Sociology*. 2016. 9, 2. P. 266–278.
3. Bartosik-Purgat M., Filimon N., & Kiygi-Calli M. Social media and higher education — an international perspective. *Economics & Sociology*. 2017. 10, 1. P. 181–191.
4. Bagmet M., & Liakhovets O. Towards the European Union’s Education Standards: Expectations of the Ukrainians. *Economics & Sociology*. 2017. 10, 2. P. 191–206.
5. Левченко Т. І. Європейська освіта: конвергенція та дивергенція (Монографія). Вінниця: «Нова книга», 2007. 656 с. URL: https://books.google.com.ua/books?id=250RCgAAQBAJ&pg=PA3&hl=ru&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 31.08.2022).
6. Масляк Т. Р. Конвергентність освітніх процесів європейської інтеграції як основа успішної інтеграції просторово-економічних систем. *Механізми публічного управління*. 2020. Випуск 19. С. 46–52.
7. Інтеграція в європейський освітній простір: здобутки, проблеми, перспективи: Монографія / За заг. ред. Ф. Г. Ващука. (Серія «Євроінтеграція: український вимір»; Вип. 16). Ужгород: ЗакДУ, 2011. 560 с.
8. «Вступ.ОСВІТА.UA» (osvita.ua). URL: <https://vstup.osvita.ua/r27/> (дата звернення: 31.08.2022).
9. Тарасенко О. С. Чинники конкурентоспроможності вищої освіти України. Глобальні виміри захисту економічної конкуренції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції Центру комплексних досліджень з питань антимонопольної політики (м. Київ, 27 жовтня 2017 р.). Київ: ТОВ «Тенар», 2017. С. 87–90.
10. Tarasenko I. O., Tsibalenko N. V., Tarasenko O. S. Strategic priorities for the development of higher education in Ukraine. *Науковий Вісник Полісся*. 2018. № 1 (13). Частина 1. С. 42–46.
11. Тарасенко І. О., Цимбаленко Н. В., Тарасенко О. С. Скорочення контингенту студентів як чинник загроз економічній безпеці ЗВО. Фінансова система України: тенденції та перспективи розвитку: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (Острого, 11–12 жовтня 2018 р.). Острого: «Острозька академія», 2018. С. 361–364.
12. URL: <https://saveschools.in.ua> (дата звернення: 26.08.2022).
13. URL: <https://cutt.ly/hJaDTKH> (дата звернення: 24.08.2022).
14. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Редакція від 15.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 05.08.2022).
15. Вагнер В. Майбутнє української нації: програмуємо післявоєнне відродження вже сьогодні. URL: nv.ua/ukr/opinion/viyna-v-ukrajini-chomu-na-ukrajinu-chekaye-demografichna-kriza-bizhenci-novini-ukrajini-50255841.html (дата звернення: 20.08.2022).
16. Україна після війни — якщо українські біженці не повернуться, то хто відновлюватиме країну (zn.ua). URL: <https://zn.ua/ukr/internal/andrij-hajdutskij-30-tikh-khto-vijikhav-v-polshchu-pislja-24-ljutoho-vzhe-pratsujut-tam.html> (дата звернення: 29.08.2022).
17. Українська система вищої освіти в умовах воєнної агресії РФ: проблеми й перспективи розвитку // Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/ukrayinska-systema-vyshchoyi-osvity-v-umovakh-voennoyi-ahresiyi-rf-problemu-y> (дата звернення: 28.08.2022).
18. URL: <https://cutt.ly/OJaSmuT> (дата звернення: 20.08.2022).
19. URL: <https://cutt.ly/AJaS5D7> (дата звернення: 21.08.2022).
20. Економіка війни та повоєнний економічний розвиток України: проблеми, пріоритети, завдання // Громадський Простір. URL: <https://www.prostir.ua/?news=ekonomika-vijny-ta-rovoyennyj-ekonomichnyj-rozvytok-ukrajiny-problemy-priorytety-zavdannya> (дата звернення: 25.08.2022).
21. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. Редакція від 09.08.2019. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 05.08.2022).
22. Куцаб-Бонк К. Конвергенція у соціально-економічному просторі транскордонного регіону в умовах європейської інтеграції: автореф. дис. докт. екон. наук. Львів 2017. 40 с. URL: https://ird.gov.ua/irdd/ar20170529_a805_KucabBakK3.pdf (дата звернення: 15.08.2022).
23. Ахновська І. О. Управління рівнем дивергенції та конвергенції в освіті. Економіка і організація управління. 2018. № 2 (30). С. 14–21.
24. Сторонянська І. З. Процеси конвергенції / дивергенції соціально-економічного розвитку регіонів України: підходи до оцінки. *Регіональна економіка*. 2008. № 2. С. 73–83.

References

1. Joel I. Klein, Condoleezza Rice, Julia C. Levy. (2012). U.S. Education Reform and National Security. New York: Council on Foreign Relations Press. March 2012, 120 p.
2. Duřová Spiřáková E., Gontkovičová B., & Hajduová Z. (2016). Education from the Perspective of the Europe 2020 Strategy: the Case of Southern Countries of the European Union. *Economics & Sociology*, 9, 2. pp. 266–278.
3. Bartosik-Purgat M., Filimon N., & Kiygi-Calli M. (2017). Social media and higher education — an international perspective. *Economics & Sociology*, 10, 1, pp. 181–191.
4. Bagmet M., & Liakhovets O. (2017). Towards the European Union's Education Standards: Expectations of the Ukrainians. *Economics & Sociology*, 10, 2, pp. 191–206.
5. Levchenko T. I. *Yevropeiska osvita: konverhentsiia ta dyverhentsiia (Monohrafiia)*. Vinnytsia: "Nova knyha", 2007. 656 s. Available at: https://books.google.com.ua/books?id=250RCgAAQBAJ&pg=PA3&hl=ru&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false (Accessed 31.08.2022).
6. Masliak T. R. (2020). Konverhentnist osvity protsesiv yevropeiskoi intehratsii yak osnova uspishnoi intehratsii prostorovo-ekonomichnykh system. *Mekhanizmy publichnoho upravlinnia*, Vypusk 19, pp. 46–52.
7. Intehratsiia v yevropeyskyi osvitniy prostir: zdobutky, problemy, perspektyvy: Monohrafiia (2011) / Za zah. red. F. H. Vashchuka. (Serii "Ievrointehratsiia: ukrainskyi vymir"; Vyp. 16). Uzhhorod: ZakDU, 560 s.
8. "Vstup.OSVITA.UA" (osvita.ua). Available at: <https://vstup.osvita.ua/r27/> (Accessed 31.08.2022).
9. Tarasenko O. S. (2017). Chynnyky konkurentospromozhnosti vyshchoi osvity Ukrainy. Hlobalni vymiry zakhystu ekonomichnoi konkurentsii: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii Tsentru kompleksnykh doslidzhen z pytan antymonopolnoi polityky (m. Kyiv, 27 zhovtnia 2017 r.). Kyiv: TOV "Tenar", pp. 87–90.
10. Tarasenko I. O., Tsubalenko N. V., Tarasenko O. S. (2018). Strategic priorities for the development of higher education in Ukraine. *Naukovyi Visnyk Polissia*, № 1 (13), Chastyna 1, pp. 42–46.
11. Tarasenko I. O., Tsubalenko N. V., Tarasenko O. S. (2018). Skorochnnia kontynhentu studentiv yak chynnyk zahroz ekonomichnii bezpetsi ZVO. Finansova systema Ukrainy: tendentsii ta perspektyvy rozvytku: materialy V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Ostroh, 11–12 zhovtnia 2018 r.). Ostroh: "Ostrozka akademiia", pp. 361–364.
12. Available at: <https://saveschools.in.ua> (Accessed 26.08.2022).
13. Available at: <https://cutt.ly/hJaDTKH> (Accessed 24.08.2022).
14. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-VIII. Redaktsiia vid 15.06.2022. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (Accessed 05.08.2022).
15. Vahnier V. Maibutnie ukrainskoi natsii: prohramuimo pisliavoienne vidrozdzhennia vzhe sohodni. Available at: nv.ua/ukr/opinion/viyna-v-ukrajini-chomu-na-ukrajinu-chekaye-demografichna-kriza-bizhenci-novini-ukrajini-50255841.html (Accessed 20.08.2022).
16. Ukraina pislia viiny — yakshcho ukrainski bizhentsi ne povernutsia, to khto vidnovliuvatyme krainu (zn.ua). Available at: <https://zn.ua/ukr/internal/andrij-hajdutskiy-30-tikh-khto-vijikhav-v-polshchu-pislja-24-ljutoho-vzhe-pratsujut-tam.html> (Accessed 29.08.2022).
17. Ukrainska systema vyshchoi osvity v umovakh voiennoi ahresii RF: problemy y perspektyvy rozvytku // Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen (niss.gov.ua). Available at: <https://niss.gov.ua/news/statti/ukrayinska-systema-vyshchoyi-osvity-v-umovakh-voyennoyi-ahresiyi-rf-problemy-y> (Accessed 28.08.2022).
18. Available at: <https://cutt.ly/OJaSmuT> (Accessed 20.08.2022).
19. Available at: <https://cutt.ly/AJaS5D7> (Accessed 21.08.2022).
20. Ekonomika viiny ta povoiennyi ekonomichnyi rozvytok Ukrainy: problemy, priorytety, zavdannia // Hromadskyi Prostir (prostir.ua). Available at: <https://www.prostir.ua/?news=ekonomika-vijny-ta-povojennyj-ekonomichnyj-rozvytok-ukrajiny-problemy-priorytety-zavdannia> (Accessed 25.08.2022).
21. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 № 1556-VII. Redaktsiia vid 09.08.2019. Available at: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (Accessed 05.08.2022).
22. Kutsab-Bonk K. (2017). Konverhentsiia u sotsialno-ekonomichnomu prostori transkordonnoho rehionu v umovakh yevropeiskoi intehratsii: avtoref. dys. dokt. ekon. nauk. Lviv, 40 s. Available at: https://ird.gov.ua/irdd/ar20170529_a805_KucabBakK3.pdf (Accessed 15.08.2022).
23. Akhnovska I. O. (2018). Upravlinnia rivnem dyverhentsii ta konverhentsii v osviti. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, № 2 (30), pp. 14–21.
24. Storonianska I. Z. (2008). Protsesy konverhentsii / dyverhentsii sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv Ukrainy: pidkhydo do otsinky. *Rehionalna ekonomika*, № 2, pp. 73–83.